

Építész a kőfejtőben Architect in the Quarry

Tanulmányok
Dávidházi Péter
hatvanadik születésnapjára

Studies Presented to
Péter Dávidházi
On His Sixtieth Birthday

Szerkesztette / Edited by:

HÍTES Sándor
TÖRÖK Zsuzsa

rec.iti
Budapest • 2010

A kötet megjelenését az
MTA Irodalomtudományi Intézete és a
Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

A borító Adam Friedrich Oeser *Sokrates meißelt die drei Grazien*
(Szókratész kőbe faragja a három gráciát) című metszete alapján készült.
A metszet Johann Joachim Winckelmann *Gedanken über die Nachahmung der
griechischen Werke in der Malerei und Bildhauerkunst* című értekezésének első,
1755-ös kiadásában jelent meg először.

© szerzők, 2010

ISBN 978-963-7341-87-8

Kiadja a *rec.iti*,
az MTA Irodalomtudományi Intézetének
recenziós portálja ► <http://rec.iti.mta.hu/rec.iti>

Borítóterv:

Fórizs Gergely ötlete nyomán Csörsz Rumen István
Tördelte: Hegedüs Béla

MARGÓCSY ISTVÁN

Shakespeare mint a magyar romantika „védangyala”

Mindannyian ismerjük és gyakran idézzük Petőfi fellengzős, de nagyhatású kijelentését, mely szerint ő (és nyilván nem kevés kortársa) úgy vélte, hogy Shakespeare, mint a világ és a világirodalom legnagyobb költője azonos nagyságrendű lenne az egész teremtett világ *felével*, vagyis hogy Shakespeare és életműve *önmagában* akkora nagyságrendű irodalmi halmazként lenne értelmezhető, mely *ugyanakkora* lenne, mint a rajta kívül elhelyezkedő világnak egésze („Shakspeare egy maga fele a teremtésnek”).¹ Ha most el is tekintünk e kijelentés kirívóan kultikus vonatkozásaitól, akkor is megállapíthatjuk, hogy e meghatározás olyan vitathatatlan ranggal ruházza fel Shakespeare-t, mely nemcsak az irodalom terén biztosít példátlan tekintélyt maga és művei számára, hanem a világ bármely területén is érvényesíthető autoritásként hagyja érvényesülni: ezek szerint, ha bármi olyasmivel találkozunk az élet és az irodalom területén, amit Shakespeare, művei révén, valamilyen módon legitimálhat, akkor az a jelenség felülemelkedik a „normális” kritikai szempontoknak „mindennapiságán”, s nemcsak az irodalomban, hanem az „életben” is elfogadottként kell, hogy megjelenjék.

Erre utalhat Petőfi cikkének másik megjegyzése, melyet ritkábban szoktunk idézni (mint ismeretes, a *III. Richardról* van szó): „De van egy jelenés e darabban, melynél nagyobbat, merészebbet nem írt Shakes-

¹ PETŐFI Sándor, *III. Richard király*, PSÖM V. *Vegyes művei*, s. a. r. KISS József, V. NYILASSY Vilma, Bp., Akadémiai, 1956, 41. (A továbbiakban: PETŐFI 1956.)

peare, milyenbe bele kapni kétségbeesett őrültség volna mindenkitől, csak oly korlátlan mindenható erőtől nem, mint az övé. ... Ezt Shakespeare valamely delíriumában írhatta, mert józan ésszel még ő sem merhetett ilyenbe fogni.” Petőfi itt azt állítja, hogy a legnagyobbnak minősített költői gesztus mintegy „természetesen” (azaz az „igazi” művészet normáinak megfelelően) meghaladja az életben, azaz az erkölcsi világban tapasztalt vagy megkövetelt normalitás szintjét,² – minek következtében a művészet normájának tulajdonképpen az fogna minősülni, ha a mindennapi normalitás követelményei radikálisan kétségbe vonnának, vagy valamilyen (őrült) provokáció által megsemmisítetténe. (Amint ezt *Az éj* c. versében ki is mondja: az éjszaka titkait, melyeket a normális embernek „nem is volna jó” tudniok, csak az őrült és a költő hallja s érti meg: „Csak az őrült / Hallja, / Amidőn / Rá a lázas / Rémes Óra jön”, „A merengő / Költő / Érti még / Ama szellem- / Hangok / Rejtelmét...”)

Roppant érdekes, hogy ennek a szemléletnek igen sok analogonját találjuk a magyar romantika Shakespeare-felfogásában: igen sok vélemény találunk, mely szerint Shakespeare nagysága éppen a szabálysértésben, a normák felrúgásában, az „abnormitás” megjelenítésében és szemléltetésében lenne megragadható – mintha Shakespeare-nek nagysága épp a meg nem szokott ábrázolásnak szélsőségségében, a klasszicizmus normáival szembeszegülő szélsőségségben lenne megragadható, s költői nagysága abban a merészségben összpontosulna, hogy

² Tanulságos, hogy mennyire azonos véleményt mond ki ugyanerről Bajza József is: „Shakespeare *Richardja* a legzseniálisabb *vakmerőség*, mit valaha költő megkísértett. Benne olyanok vannak merve, melyeket csak vagy *őrült* merhet, vagy józan ésszel az, ki, mint Shakespeare, érzi *szertelen* erejét. Csodálatunkat nem tagadhatjuk e színműtől. *Rendkívüli* dolgok, *rendkívüli* eszközökkel végrehajtvák; a valószínűség a *legszélsőbb* határokig, a *hihetetlenség* mezejéig tolva, oda, hol nagy vitatkozásoknak nyílik tér...” (Kiemelések tőlem – M. I.) Lásd *Magyar Shakespeare-tükör (Esszék, tanulmányok, kritikák)*, szerk. MALLER Sándor, RUTTKAY Kálmán, Bp., Gondolat, 1984, 119. (A továbbiakban: *MShT*) Sőt, az is megemlíthető, hogy Henszlmann Imrénének is nagyon hasonló véleménye volt ugyanerről a darabról: „A második scena talán a legmerészebb, mihez valaha költő fogott, és valóban csudálkozhatni, hogy még maga Shakespeare sem ijedt meg attól, mit itt képzelő tehetsége előnkbe állít.” (Regelő Pesti Divatlap, 1843, 648.)

mindazt, amit a klasszicizmus eltiltott vagy elfojtott, azaz a gonosz-
got, embertelenséget, durvaságot, örületet, összefoglalóan: szélsőséget ki
merte mondani – s a nagy (egyszerre esztétikai és erkölcsi) tanulság csak
abból állna, hogy e szélsőséges, szabály- és ízléssértő ábrázolás az ún.
*emberi természet*ről adna tanúbizonyságot. Csak néhány példát idéznék.
Lassú István 1826-ban apologetikusan jegyzi meg, hogy: „Némelyek azt
tulajdonítják neki hibául, hogy a vétkek *ocsmányságát* felette is kímélés
nélkül festi, s ezáltal az érzést megsérti...”;³ s ugyanazokban az években
Kölcsey így nyilatkozik: „Melly világ az, mi az ő műveiben megnyílik!
Tele *irtózatokkal*, tele az emberi természet ezer féle hibáival; de oly való,
olly meleg, oly étellel teljes, és kolosszális alakban, s erőben álló!”;⁴ a
fiatal Bajza-Toldy páros levelezésében Shakespeare mint a káromkodás
(vagyis a szabálysértő beszéd) mintaképe *is* megneveztetik („S pedig
hidd el, olyan furcsán még se káromkodott még senki mint Sh.”;⁵ máshol
pedig (egy oly kritikában, mely *A velencei kalmárt* elemzi) Shakespeare
mint a (szélsőséges) költői szabadságnak végtelen garanciája jelenik
meg: „E *vad* és *borzasztó* meséű darab mutatja, hogy a művészetben
igen sok szabad s lehető...”⁶

Shakespeare ezek szerint épp azért nagy költő, hogy a konvenci-
onálisan elfogadott normákat általában megsérti (nyers, durva, illetlen
jelenetezései, megjelenítései, valamint nem-elegáns, szemérmetlenek
ható nyelvi megnyilatkozásai által) – őnála a világ teljessége, sokféle-
sége, tarkasága épp annak a gátlástalan *kimondás*nak a következménye,
melyet a klasszicizmus, úgymond, legátolt. Mintha Shakespeare ismerte
volna a világ összes (persze: rettentő, a normalitást folyamatosan deza-
vuáló) titkait – s e mindentudás képesítette volna művészi kibontakozá-
sára: vö. pl. Egressy Gábornak véleményét: „Shakspeare szelleme egy
daguerrótyphoz hasonlítható, mellyben a természet nem utánoztatik,
hanem ismétli magát. De miként a természet örök titkokat rejt méhében,
Shakspeare csodaműveiben is találunk talányokra, mellyek mind eddig

³ *MShT* 76.

⁴ *MShT* 86.

⁵ BAJZA József és TOLDY Ferenc *Levelezése*, s. a. r. OLTVÁNYI Ambrus, Bp., Akadémiai, 1969, 99.

⁶ Regélő Pesti Divatlap, 1842, I., 22. (A szerző H. jellel írta alá cikkét.)

feloldatlanok, mélységekre, mellyek még mind nincsenek meglábolva, s talán nem is lesznek soha”;⁷ vagy a fiatal Jókainak szép leírását:

Az igazi művész arca és az igazi költő lelke örökké fiatal marad, mert a mi abban visszatükrözik, – az ezerszínű kedélyváltozat, az érzelmek tarka legiói, s a szenvedélyek geniusz-serege, az ábrándok lepkeszárnyu tündéreitől kezdve, a vérbosszu denevérröptü daemonáig: – ez az örökké virágzó tavasz, mellynek tövises virágaival a költő és művész életét a sors felékesíté. Töviskorona, mellynek fájdalmai is édesebbek, mint másnak az örömei.⁸

Shakespeare ezek szerint tehát nemcsak tudomásul veszi a normalitást meghaladó szélsőségek meglétét, hanem mintegy legitimálja is őket – minek következtében az örület, a nyílt gonoszság, a vállalt deviancia mintha Shakespeare védőköponyege alatt jelenhetne csak meg... E különös összefüggést egy nagyon furcsa, lényegében ismeretlen mű példáján szeretném illusztrálni: Pálffy Albert *A fekete könyv* c. regényének ismertetésével (megjelent: Pesten, 1847-ben, két kötetben). Tudjuk, hogy Pálffy, aki később sem vált jelentős íróvá, Petőfi közeli barátja volt, s életüknek közös szakaszában nemcsak politikai kérdésekben gondolkoztak hasonló módon, hanem nagyon hasonló műveket is írtak: Pálffynak a 40-es évek közepén megjelent regényei (a *Magyar millionaire* vagy *A fekete könyv*), ha persze jóval gyarlóbbak és rosszabbak is, mint Petőfi (szintén gyarló) regénye, *A hóhér kötele*, vagy kivált Jókai ekkor írott első könyve, a (gyarlóságtól szintén nem mentes) *Hétköznapiok*, de tendenciájukat tekintve rendkívüli hasonlóságokat mutatnak – ugyanazt a „franciás” romantikus rém-bűn-szenvedély történetmondást kívánják erőltetni, némi népies ízt, s narrátori erkölcsi didaxist adván a kacifántos történethez.

Pálffy regénye önmagában alig is érdemelne figyelmet: rossz bosszú-történetet ad elő, melynek cselekményhatárai Erdélytől Skócia partjaiig terjednek; van benne házasságtörés, kikényszerített házasság, gyermekcsere, törvénytelen gyermek, lányszöktetés, rengeteg titok, temetői szörnységek, hullakiadások, csoportos mérgezés, öngyilkosság, kései

⁷ EGRESSY Gábor, *Hamlet ismertetése* (1838) = E. G., *Válogatott cikkei* (1838–1848), szerk. KERÉNYI Ferenc, Bp., Magyar Színházi Intézet kiadása, 1980, 7.

⁸ JÓKAI MÓR, *Hamlet* (1847. jan. 23.) = J. M., *Cikkek és beszédek I.* (1847–1848), s. a. r. SZEKERES László, Bp., Akadémiai, 1965, 112.

egyásra ismerés, s magától értetődő módon: megőrülés is etc. Sőt: mivel a történet fő eseménysora a Horea-Kloska felkelés idején játszódik, a lázadók, mintegy „természetesen”, az angol bosszúálló manipulatív mesterkedései révén fognak a magyar szereplőket brutalizálni, s befejezőként a kastélyt feldúlni... Pálffy gyenge (kezdő) íróként alig fordít gondot az egyes szörnyűségek árnyalására – számára a szélsőséges gesztusok mint a világ legtermészetesebb jelenségei tűnnek fel; világképét nyíltan meg is fogalmazza, minden megszorítás nélkül: „Az ember a természetben a legborzasztóbb lény.” (II. 155. l.) A könyv központi figurája egy örült temetőőr (angol származék, de Arad megyében él), akit tévképzete arra visz, hogy ha egy halottat hoznak, azt a temetés utáni éjszaka kiássa, arccal lefelé újra temeti – így a halott elkárhozik, ő pedig azt hiszi, hogy minden alkalommal egy-egy évvel fiatalabb lesz; s az újratemetések után rendre naplójába fog: ez lenne maga a regény. („Egy nagy könyvbe szokta naponként tébolyodott eszméit leírni. Csodálatosan játszik vele e szomorú csalódás – sok helyen lelkesedéssel festi ifjúságát... és az örömeiket, mellyek e kornak kizárólag sajátai... de egyszersmind egy szomorú kötelességről is emlékezik, mellyet bizonyos szerződés következtében teljesítenie kell. ... Hogy a szerződő fél másika maga az alvilági szellem, könnyű kitalálni.” I. 9-10. l.)

Ám az örültnek (neve: Digby) ezen napló-könyve most nem történetéért vagy esetleges erkölcsi tanulságáért érdekes, hanem azért, mert míg a „fekete” könyv első fele az örült atyjának (Sir William) rettenetes bosszúállás-történetét világítja meg, addig a következő része nem mást tartalmaz, mint Shakespeare összes műveit!

Behányván újra a sírt, ismét szobájába vonult – s leírta örült eszméit egy fekete kötésű könyvbe.

E könyv jelenleg Arad megye levéltárában őriztetik. –

Két részből áll: az elsőnek címe: 'Sir William naplója'.

Kiterjed egy fél századra... egész angol nyelven, gyakorlott kézzel írva. Ugyan azon kéztől Shakespeare minden műve teljesen, sajátos jegyzetekkel. A második rész címe: 'Digby naplója'. (I. 10. l.)

Íme, Shakespeare művészete úgy jelenített meg, mint a legőrültebb, legszélsőségesebb gesztusoknak parallelje – mintha maga a tény, hogy az az örült, aki gonoszságától hajtva rengeteg embernek okozott elképesztő szenvedéseket és szörnyűségeket, Shakespeare jegyében, Shakespeare *mellé* írta meg élettörténetét, valamelyest érthetőbbé s elfogadha-

többá tenné az erkölcsileg egyébként el nem fogadható rémségeket... A párhuzam nyilvánvaló: mikor a gonosz Sir William bosszút forral, s újra olvasgatja saját könyvét, s nem találja benne azt a levelet, amely jogot adna a bosszúra, akkor mintha egy shakespeare-i tragédiában találná magát:

Az első lapon... feltűnt a pyramid kastély... a levelek sulyosan hultak le egymás után a forgatásban... Sir William naplójában egész élete szenvedéseit, mint varázs-tükörben, egy pillanatban egyszerre látta... a napló megszakadt – Nehány tiszta lap után előtűnt a brittek dicsősége: Shakespeare – előtűnt mint mesés homályban, a költő komoly arczképe... jöttek a művek, a szelvéz... átillanának a mythos személyei... felmerültek a királyok... s aztán Romeo... Hamlet... Macbeth... megérkezett Lear király, a szelid Cordelia, a büszke Goneril... végre egy lapot Sir William csak lassan fordított meg. A 749. lap... hol Lear, a tébolyodott atya a viharban átkozza gyermekeit – és Virginia levele nem vala ottan. (II. 23-24. l.)

Lám, a gonosztevő, mikor maga is pácban érzi magát, egészen Lear királyi fenség közelébe emeli (vagy emelteti a szerző vagy az olvasó által) magát.

Shakespeare mint az emberi „természet” szélsőségeinek nagy mestere mintha a 19. századi romantika „korlátlan mindenható” szélsőségeinek legitimáló demiurgosza lépne itt fel – s nyilván ugyanezért hangsúlyozzák oly sokan e korban Shakespeare „örült” vakmerőségének nagyságát és szépségét, a rossznak, a rútak általa garantált ábrázolhatóságát (ahogy pl. Henszlmann fogalmaz a *III. Richard* kapcsán: „a nagyszerű eszme a gonoszak a gonoszból szükségképi és szakadatlan születéséből áll”⁹ – mint látjuk, a gonosz itt már *szükségképi*-ként fogalmazódik meg, s eszméje és ábrázolása pedig, az erkölcsi tanító princípium félre tolása révén *nagyszerű* tud lenni!¹⁰ Másol pedig Henszlmann az *Othello* kapcsán egészen odáig elmegy, hogy még azt is javallja, hogy „a valóban nemes szerezsen óriási indulatában minden *emberségéből* kivetkezik”¹¹ – vagyis a művészi ábrázolhatóság romantikus végtelensége az embertelenség eddig át nem léphetőnek bizonyult határait is

⁹ Regélő Pesti Divatlap, 1843, 645.

¹⁰ Nagyon hasonló ehhez Petőfi véleménye is: „Richard a gazság tökélye.” (PETŐFI 1956, 41.)

¹¹ Regélő Pesti Divatlap, 1842, 1068. hasáb

kétségbe vonják!). Minek alapján talán megkockáztatható egy olyan kérdés is: vajon az a nagyszabású, romantikus (bár sajnos részletesen ki ne fejtett) esztétikai állásfoglalás, mely Sükei Károly szavaival folyamatosan a szabálysértést, a devianciát, a vállalt erkölcsi és esztétikai ellentmondásosságot hirdeti („Mi a legújabb kor gyermekei vagyunk, és szeretjük azt bűneiben is... Igen, mi nem akarjuk a szenvedélyt, mint valamely rakoncátlan ebet, pórázra fűzni... Szeretjük pedig a jelenkort rontva teremtő irányú romantikájával...” stb.),¹² nem Shakespeare-nek korláttalanságát azaz gátlástalanságát emeli-e követendő példaként a piedesztálra?

S mindennek alapján az a kérdés is feltehető vajon Petőfinek a Pálffy regényével nagyjából ugyanabban az időben készült *Az őrült* c. versében, melyről több mentegető vélekedés is azt állította, hogy tulajdonképpen nem lírai költeményként, hanem drámai monológként kellene funkcionálnia vagy legalábbis az olvasónak ilyenként kellene interpretálnia (hiszen a drámai – amit értelmezhetünk úgy is: shakespeare-i – szituáltság révén a vers brutális világnézete elveszténé „őszinte” jellegét, vagyis a lírai *egyenes beszéd* kategóriájából a *függő beszéd* kategóriájába kerülne át¹³), szükséges és elégséges-e a közvetlennek feltételezett Shakespeare-hatást lehetséges szöveghelyek megfelelésével igazolni (amint Horváth János nyomán igen sokan kerestek és találtak, elsősorban az egyes darabok bolond-szerepeit illetően, párhuzamokat¹⁴), s nem valószínűbb-e, hogy a vers, épp szélsőséges gesztusai révén, egy *imaginárius* Shakespeare-figura víziójának köszönheti ihletét és (ön)legitimációját?

¹² SÜKEI Károly, *Irodalmi ellenőr*, Életképek, 1847, II. köt., 20–21. (Új közlése: *Szöveggyűjtemény a forradalom és szabadságharc korának irodalmából*, főszerk. PÁNDI Pál, Bp., Tankönyvkiadó, 1962, 658–668.)

¹³ Amint erre már Dávidházi Péter is rámutatott tanulmányában: *A kitagadástól az irodalmi kánonig* = D. P., *Per passivam resistentiam. Változatok hatalom és írás témájára*, Bp., Argumentum, 1998, 164.

¹⁴ Lásd a legújabb kritikai kiadás összefoglalását: PSÖM, *Költemények* 4., s. a. r. KERÉNYI Ferenc, Bp., Akadémiai, 2003, 403–404.